

Ks. prof. dr hab. Józef BUDNIAK

Cieszyn, 05.04.2017.

Wydział Teologiczny

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja rozprawy doktorskiej

Ks. mgr -lic. Piotra KROCZKA

Parafia w optyce katolickiej i luterańskiej

Parish from the Catholic and Lutheran Perspectives

napisana pod kierunkiem

ks. dra hab. prof. UO Rajmunda Porady w Katedrze Zasad Ekumenizmu

Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Opolu, Opole 2017, ss. 192.

„Do całego Kolegium Biskupów i Stolicy Apostolskiej należy przede wszystkim popieranie ruchu ekumenicznego i kierowanie nim wśród katolików. Jego celem jest przywrócenie jedności wśród wszystkich chrześcijan, do czego jest zobowiązany Kościół wolą Chrystusa”.
/kan. 755 § 1/

1. Usytuowanie problematyki

Stanowiące motto niniejszej recenzji zapisane w III Księdze *Kodeksu Prawa Kanonicznego* (1983) zatytułowane *Nauczycielskie zadania Kościoła*, nie pojawia się tu przypadkowo. To właśnie *Kodeks*, zdaniem recenzenta, jest „ukrytym” przewodnikiem dysertacji ks. Piotra Krocza zatytułowanej *Parafia w optyce katolickiej i luterańskiej. Parish from the Catholic and Lutheran Perspectives*. To właśnie w księdze III kodeksu Jana Pawła II można wskazać wiele dyspozycji będących wyrazem troski prawodawcy kościelnego o właściwy rozwój ekumenizmu. Kodeks podkreśla, że celem ruchu ekumenicznego jest „przywrócenie jedności wśród wszystkich chrześcijan”. Jednocześnie kodeks przytaczając to określenie nadmienia, iż troska o przywrócenie tej jedności stanowi zadanie Kościoła nałożone przez Chrystusa. Kierowanie ruchem ekumenicznym oraz popieranie go wśród katolików należy do Kolegium Biskupiego i Stolicy Apostolskiej, a zadania zjednoczeniowe na płaszczyźnie Kościołów partykularnych przynależą poszczególnym biskupom diecezjalnym oraz konferencjom Episkopatu.

Do zadań biskupów diecezjalnych, a także Konferencji Biskupów należy przede wszystkim inspirowanie akcji ekumenicznej zmierzającej do przywrócenia jedności wśród chrześcijan. Chodzi tu o wszelkie formy inicjowania i popierania ruchu ekumenicznego stosownie do potrzeb i możliwości lokalnych. Biskupi diecezjalni winni troszczyć się o wiernych poddanych ich pieczy pasterskiej, a także życzliwie i z miłością odnosić się do braci nie pozostających w pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim oraz popierać ekumenizm, pojmowany zgodnie z myślą Kościoła (Por. kan. 783 § 3). Z kolei na płaszczyźnie życia parafialnego kodeks uwzględnia troskę o sprawy ekumeniczne i kieruje do proboszczów apel, by wszelkimi siłami zabiegali o to, korzystając także z pomocy wiernych świeckich, aby orędzie ewangeliczne dotarło i do tych, którzy nie wyznają prawdziwej wiary (Por. kan. 528 § 1). Właściwy więc dialog ekumeniczny proboszcza z chrześcijanami innych konfesji jest ścisłym obowiązkiem duszpasterskim. Jak przedstawia się duszpasterski i teologiczno-prawny obraz parafii katolickiej i luterańskiej? To główny problem badawczy, jaki podjął doktorant w swej dysertacji.

Rozprawa doktorska została napisana na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego w Opolu pod okiem cenionego teologa i ekumenisty, ks. dr hab. Rajmunda Porady, prof. UO.

Przedmiotem badań była teologiczno-prawna idea parafii, którą Autor analizował w ujęciu rzymskokatolickim i luterańskim. Podstawą tej analizy była ekumeniczna współpraca struktur Kościoła rzymskokatolickiego i Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz ekumenizm praktyczny.

Podstawowym źródłem dysertacji jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, gdzie słowo „Kościół” – *ekklēsia* (ἐκκλησία) zajmuje kluczowe miejsce. Słowo to, zasadniczo oznacza dwie rzeczywistości. Tłumacząc to słowo Autor dysertacji zaznaczył, że pierwsza rzeczywistość „to wspólnota wszystkich wierzących”, a druga dotyczy „poszczególnych zgromadzeń chrześcijan w Kościele domowym lub na jakimś większym geograficznie obszarze” (Por. s. 22). Bezpośrednio po tym słowie pojawiają się następujące określenia: „parafia” – *paroikia* (παροικία) i *communio*. Doktorant wykorzystał również: dokumenty Kościoła rzymskokatolickiego i Kościołów ewangelickich, opracowania teologów katolickich i protestanckich oraz ważniejsze dzieła reformatorów – Marcina Lutra i Filipa Melanchtona. Doktorant, który jest profesjonalnym kanonistą, posługuje się w swych interpretacjach *Kodeksem Prawa Kanonicznego*, uzasadniając to tym, że „prawo jest ściśle związane z teologią w tym sensie, że kanoniczne regulacje wypływają z teologicznych ustaleń. Niektórzy twierdzą nawet, że prawo i teologia są organiczną jednością” (Por. s. 16).

Po rzetelnie dokonanej analizie treści zawartych w tych dokumentach, Autor zaprezentował wyniki przeprowadzonych badań, gdzie wykazał, że „ekumenizm współczesny jest sprawą trudną i wymagającą rozważań, głębokiej wiedzy własnej doktryny oraz wiedzy na temat partnera dialogu” (Por. s. 162). W „Zakończeniu” Doktorant swoje badania uzasadnił słowami: „Wprawdzie wierni lub duszpasterze parafialni nie mogą poza dozwolonym im zakresem prowadzić działalności ekumenicznej – ramy te określa doktryna i prawo – to trzeba pamiętać, że mogą oni podejmować inicjatywy w zakresie regulacji prawnej ekumenizmu praktycznego. Odrodzenie przez chrzest święty w Chrystusie obdarza przecież wiernych jednego i drugiego Kościoła wolnością i odpowiedzialnością za Kościół Chrystusowy. Każdy członek obu Kościołów jest wezwany do działania, aby owczarnia Chrystusa stanowiła jedno” (Por. s. 162).

Na początku dysertacji Autor w krótkim zarysie uzasadnił dlaczego podjął się opracowania tematu *Parafia w optyce katolickiej i luteranckiej. Parish from the Catholic and Lutheran Perspectives*. Jest to pierwsza próba naukowego spojrzenia na teologiczno-prawną współpracę parafii katolickiej i luteranckiej w kontekście ekumenicznym.

Doktorant analizując relacje między wiernymi katolickich i luteranckich parafii stwierdził, że „mogą być one utrwalane i rozwiane poprzez ekumenizm praktyczny. Ten rodzaj ekumenizmu polega na współdziałaniu chrześcijan różnych wyznań w zakresie życia społecznego, wspólnej pomocy potrzebującym, obrony godności osoby ludzkiej, obrony życia ludzkiego, pokoju, sprawiedliwości” (Por. s. 7). Dlatego uzasadnionym wydaje się postulat protestancki, aby ekumenia stała się „powszedniością w Kościołach lokalnych” i „zeszła z wyżyn na niziny”. Jednocześnie strona katolicka uważa, że formy ekumenicznej współpracy powinny mieć charakter konkretny” (Por. s. 7). Stąd apel Autora o realizowanie ekumenizmu duchowego i praktycznego na płaszczyźnie parafialnej obu wyznań.

Po przeczytaniu rozprawy doktorskiej można wyciągnąć wniosek, iż kiedy celebруем przeszłość, najgłębiej przyczyniamy się do kształtowania teraźniejszości, z której wyrasta przyszłość. Jesteśmy dziećmi przymierza i przeszłości, współtwórcami teraźniejszości oraz rodzicielami tego, co przyszłe. Mądre «dzisiaj» patrzy w swoje «wczoraj», by budować lepsze «jutro» na czyhające podziały, jakie wiążą się z brakiem wspólnego świadectwa, jedności i miłości do drugiego człowieka. Tę kwestię Autor poruszył w rozdziale III, gdzie rozważając kwestię różnych form działalności ekumenicznej zaznaczył, że może ona „umocnić i ubogacić życie religijne katolików oraz życie innych Kościołów i Wspólnot ekumenicznych, szczególnie w dziedzinie zdolności do dawania, w miarę aktualnych możliwości, pośród świata, wspólnego świadectwa prawdzie Ewangelii. Chodzi o to, aby orędzie chrześcijańskie zostało

przedstawione w sposób uwypuklający tę jedność wiary, jaka istnieje między chrześcijanami [...]” (Por. s. 114). Właśnie wspólne świadectwo o Chrystusie, budowanie jedności, miłość i szacunek do bliźniego to wartości, dzięki którym możemy w życiu codziennym realizować praktyczny, żywy i dynamiczny ekumenizm. Jest to najlepszy wzór dla dialogu ekumenicznego.

Dobrze się więc stało, że ks. mgr-lic. Piotr Kroczek podjął się realizacji projektu badawczego zatytułowanego *Parafia w optyce katolickiej i luterańskiej. Parish from the Catholic and Lutheran Perspectives.*, który w wydatny sposób uzupełnia lukę w badaniach dotyczących relacji międzywyznaniowych na płaszczyźnie parafialnej, które są wpisane jest w testament Jezusa – „Ojczy, spraw, aby byli jedno”. Stąd prezentowana przez Autora analiza treści zawartych w materiałach źródłowych, jak i w literaturze przedmiotu jest ważnym przyczynkiem do uwrażliwienia czytelnika na znaczenie ekumenizmu dla poszukiwań tożsamości oraz wspólnego dziedzictwa wszystkich chrześcijan. Równocześnie dysertacja napisana przez charakteryzującego się stałością i wrażliwością teologiczno-prawną Doktoranta, jest pionierskim opracowaniem życia ekumenią w parafii katolickiej i luterańskiej w Polsce.

Należy podziwiać odwagę Doktoranta i Jego Promotora za podjęcie tak trudnego i istotnego tematu, jakim jest zaprezentowanie stanowiska Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP odnośnie interpretacji działalności ekumenicznej, jaka dokonuje się między członkami parafii obu wspólnot eklezjalnych istniejąca w teologii i prawodawstwie tych Kościołów. Jest to po raz pierwszy w pełni opracowany temat, który może przysłużyć się, między innymi, do dalszego postępu współczesnej teologii ekumenicznej w jej wysiłkach na rzecz jedności. Jednocześnie projekt ten w wydatny sposób wzbogaca dorobek naukowy w badaniach z teologii dogmatycznej i pastoralnej oraz prawa kościelnego i ekumenizmu.

2. Ocena merytoryczna rozprawy

Uważnie wczytując się w treść rozprawy, której głównym przedmiotem jest problem rozumienia natury i funkcji parafii w kontekście katolickiej i luterańskiej eklezjologii i teologii pastoralnej, można bez trudu przekonać się o jej wewnętrznej spójności, o obiektywnej wartości merytorycznej oraz o naukowych walorach i kompetencji Autora. Przede wszystkim ową spójność, dzięki logicznej przejrzystości, ks. Piotr Kroczek zawdzięcza poprawnej konstrukcji pracy, czego wyrazem jest jej schemat uwidoczony w „Spisie treści” (zob. s. 189-191), ułożonym zgodnie z obowiązującymi zasadami stosowanymi w prawie kanonicznym, a także

w teologii ekumenicznej, łącznie z przypominaną przez Sobór Watykański II zasadą o „istnieniu porządku czy hierarchii prawd nauki katolickiej” (zob. *Dekret o ekumenizmie*, n. 11).

Mając na uwadze, choć jedynie egzemplarycznie wymienione wyżej merytoryczne pozytywy, Doktorant wskazał na konieczność zaangażowania Kościołów w proces zjednoczenia chrześcijan. Tym, co nas najgłębiej łączy jest chrzest święty, który jest początkiem drogi chrześcijańskiej i włącza wszystkich ochrzczonych w jeden Kościół Chrystusowy. Stąd Autor uzasadnił, że „w rozumieniu ewangelickim Sakrament chrztu świętego jest działaniem Boga, który czyni człowieka swoim dzieckiem. Przez chrzest święty osoba zostaje włączona do Kościoła. Kościół katolicki naucza, że ze względu na chrzest luteranie znajdują się w realnej, chociaż niedoskonałej, komunii z Kościołem katolickim. Nie są «wiernymi» (*Chirstifideles*) w rozumieniu kodeksu prawa kanonicznego (kan. 204 i kan. 205; por. LG 14), lecz są oni «braćmi w Panu» (*fratres in Domino*) (UR 3). Luterski chrzest w opinii katolików to ważny sakrament (*validum sacramentum*). Patrząc na to zagadnienie od strony teologicznej i prawnej, luteranie widzą tę sprawę podobnie. W Pragmatyce Służbowej deklarują – «Uznajemy jeden Chrzest Święty dzieci i dorosłych dokonany w innym Kościele chrześcijańskim, jeśli użyta była do Chrztu Świętego woda i jednocześnie wypowiedziane były słowa: N. Ja ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego» (§ 182 PS). Akcentują oni bardziej duchową jedność Kościoła, czyli wszystkich ochrzczonych. Ta jedność wypływa z przyjęcia tego sakramentu i z wierności Ewangelii» (Por. s. 124-125).

Ksiądz mgr-lic. Piotr KroczeK – co dla tego typu prac badawczych jest niezwykle ważne – w swoim zamyśle twórczym, jasno i zwięźle precyzuje główny problem badawczy: jak przedstawia się duszpasterski i teologiczno-prawny obraz parafii katolickiej i luterskiej? Doktorant na podstawie analizy treści dotyczących praktyczno-ekumenicznych relacji między katolikami i luteranami zwrócił uwagę na to, że wspólne działanie „jest czymś wynikającym bezpośrednio z Ewangelii. [...], chrześcijanie nie powinni zamykać serca na głośne wołanie ludzkich potrzeb świata współczesnego. Mogą bowiem oni wnieść wkład we wszystkie dziedziny życia ludzkiego, tym bardziej skuteczny, gdy realizują go wspólnie i gdy się widzi, że realizując go, są ze sobą zjednoczeni. «Niech więc się starają czynić razem to wszystko, na co wiara im pozwala» [...]» (Por. s. 150). Poprzez takie rozumienie współpracy w parafiach wielowyznaniowych jedność chrześcijan nabiera realnych kształtów.

Bardzo pozytywnym aspektem dysertacji Doktoranta jest stosowany od początku do końca wymiar biblijny, kanoniczny i ekumeniczny. By wreszcie zrealizować zamierzony cel, trzeba było dokonać wyboru właściwych metod badawczych, komplementarnie stosowanych

ze względu na specyfikę prowadzonych badań, jak i podejmowaną ocenę. Dlatego nie dziwi fakt, że Autor zastosował metodę analityczno-porównawczą, zarówno dokumentów, jak i materiałów źródłowych oraz literatury przedmiotu, co w sumie pozwoliło zsyntetyzować całość przebadanych kwestii. W celu poddania krytycznej ocenie niektórych zagadnień spornych lub niejasnych, Autor przeprowadził dyskusję naukową. Tak zastosowana metodologia pozwoliła na to, by wyniki badań, wnioski i postulaty zostały zebrane, zsyntetyzowane i zaprezentowane w „Zakończeniu” (zob. s. 153-162).

Rozprawa doktorska ks. Piotra Krocza stanowi wystarczająco obszerne i kompetentne studium, obejmujące w sumie 192 strony wydruku komputerowego w oparciu o obszerną bibliografię, na którą składają się: materiały źródłowe (źródła teologiczno-normatywne – 85 pozycji; źródła drugorzędne – 13 pozycji) i literatura przedmiotu – 151 pozycji. W sumie **spis literatury liczy 249 cytowanych pozycji**. Całość dysertacji poza „Spisem treści” (s. 189-191), „Wykazem skrótów” (s. 1-2), „Wstępem” (s. 3-20), „Zakończeniem” (s. 153-162), „Bibliografią” (s. 163-186), „Abstractem” (s. 187) i „Oświadczeniem” (s. 192), zawiera trzy rozdziały merytorycznie uzasadnione.

W rozdziale I zatytułowanym *Parafia w życiu Kościoła* (s. 21-62), Autor zajął się przedstawieniem kwestii dotyczącej parafii na tle wybranych struktur kościelnych, począwszy od formowania się pierwszych wspólnot chrześcijańskich, poprzez omówienie ujęcia teologiczno-prawnego parafii obecnego w nauczaniu Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Doktorant nie pominął w tym rozdziale zagadnienia obecności parafii w prawie polskim.

Konstrukcja wewnętrzna parafii to temat **rozdziału II** (s. 63-108), w którym Doktorant starał się wykazać funkcjonowanie wewnątrzustrojowej konstrukcji parafii katolickiej i luterańskiej. Naturalnie pogłębiono zagadnienie miejsca duchownych w parafiach i ich relacji z parafianami oraz ich wyznaczników, wśród których szczególne miejsce zajmuje teologiczna koncepcja powszechnego kapłaństwa i urzędu kościelnego.

Ostatni, **III rozdział** (s. 109-152) zatytułowany *Działalność parafii*, dotyczy najistotniejszych zagadnień związanych z różnymi inicjatywami ekumenicznymi (nauczanie, uświęcenie i rządzenie) na terenie parafii katolickiej i luterańskiej. W tym rozdziale Doktorant pochylił się nad kwestią małżeństw osób o różnej przynależności wyznaniowej – małżeństw mieszanych – z perspektywy katolickiej i protestanckiej, które stanowią duże wyzwanie teologiczne, duszpasterskie i ekumeniczne. Należy w tym miejscu podkreślić, że katolicy jak i niektórzy ewangelicy traktują małżeństwo jako wydarzenie zbawcze w Chrystusie. Takie podejście wprost sugeruje twierdzenie, iż z życiem małżeńskim wiąże się łaska, którą Chrystus

w efekcie obietnicy im daje. Teza ta wpisana jest w „laboratorium jedności” Benedykta XVI, gdzie wierni jednej i drugiej wspólnoty spotykają się na płaszczyźnie pierwszego przymierza związanego ze stworzeniem człowieka na obraz i podobieństwo Boga. Można zauważyć jednakowe nauczanie, iż małżeńska wspólnota ma być świadectwem miłości jaka występuje w Bogu czyli w Trzech Osobach, a poprzez celebrację zawarcia związku małżeńskiego mężczyzna i kobieta stają się znakiem jedności i miłości Chrystusa i Kościoła. Konkludując tę kwestię Autor dysertacji stwierdził, że „małżeństwa niejednolite wyznaniowo zawierają wiele elementów, które należy doceniać i rozwijać, tak z uwagi na ich wewnętrzną wartość, jak również ze względu na ewentualny wkład, który mogą wnieść w ruch ekumeniczny. Podstawą do tak ukierunkowanego przez chrzest święty działania, a warunkiem wypełnienia tej misji jest wierność obojga małżonków swoim obowiązkom religijnym” (Por. s. 140).

„Zakończenie” (s. 153-162) tegoż studium jest jego zwieńczeniem w postaci próby oceny, wyprowadzenia konkretnych wniosków, pewnych uwag i postulatów odnoszących się do problemu rozprawy, z jednoczesnym spojrzeniem w przyszłość dotyczącym permanentnego prowadzenia dialogu ekumenicznego przez katolików i luteran.

Wczytując się w treść dysertacji ks. Piotra Krocza, należy powiedzieć, że za słuszością takiego, a nie innego ujęcia merytorycznego rozprawy przemawiają ogólne racje, które jedynie przykładowo tu przywołane, poświadczają w pełni powyższy stan rzeczy:

1. Dysertacja doktorska, zgodnie ze wskazanym tematem, posiada analityczno-porównawczo-syntetyczny charakter, którego zadaniem było: wydobyć i analiza, w kontekście teologicznym, kanonistycznym i ekumenicznym, najbardziej istotnych zagadnień związanych z teologiczno-prawnym spojrzeniem na parafię katolicką i luterzańską. Treść pracy jest dobrze osadzona w realiach przeprowadzonych badań, oparta na dokumentach Kościoła rzymskokatolickiego i ewangelickiego oraz opracowaniach teologów katolickich i ewangelickich.

2. Po przeczytaniu rozprawy doktorskiej ks. Piotra Krocza, recenzent jest przekonany, że Autor chciał wykazać, iż tylko konsekwentna droga, jaka została obrana w oparciu o przebadaną bazę źródłową, stanowiącą tło dla podjętych badań oraz prowadzona współpraca ekumeniczna w parafiach mogą stać się szansą dla bardziej integralnego i komplementarnego myślenia oraz patrzenia na proces odzyskania utraconej jedności chrześcijan.

Podsumowując od strony merytorycznej rozprawę doktorską należy skonstatować, że w całym swym ujęciu wnosi ona cenny wkład w teologię dogmatyczną, prawo kościelne i ekumenizm.

3. Ocena formalna rozprawy

Uważne wniknięcie w treść rozprawy napisanej przez ks. Piotra Krocza pozwala stwierdzić, że jest ona solidnym i źródłowo opracowanym studium, będącym w jej trzech odsłonach wieloaspektowym, kompetentnym i metodycznie poprawnym dziełem wymagającym od Autora dużego wysiłku intelektualnego, erudycyjnego, a w pewnym znaczeniu także spojrzenia interdyscyplinarnego, łączącego z powodzeniem takie obszary badawcze, jak: prawo kościelne (katolickie i luterańskie), teologia i ekumenizm.

Książd mgr-lic. Piotr Krocze podjął się w swej rozprawie trudu krytycznego opracowania pionierskiego dzieła, co czynił *sine ira et studio*, a więc obiektywnie, z odwagą, umiarem i taktem. Chwała więc Autorowi rozprawy, a zwłaszcza jej Promotorowi, za podjęcie tegoż ważnego i jakże ciekawego problemu badawczego. Dysertacja koresponduje z chrześcijańskim spojrzeniem na ekumenizm, który jest drogą Kościoła.

Na uznanie zasługuje „Wstęp” pracy zawierający wszystkie istotne elementy, które powinny się znaleźć w każdej rozprawie naukowej, a więc: wprowadzenie w tematykę, właściwie nakreślone tło, wskazane metody badawcze pracy niesione przez jej egzegetyczno-dogmatyczny, dogmatyczno-prawny, historyczno-prawny i ekumeniczny charakter, jasno i wyczerpująco nakreślony cel i postawiony problem. Doktorant scharakteryzował główne źródła rozprawy oraz „Bibliografię”. Natomiast „Zakończenie” podsumowuje wyniki osiągniętych badań, łącznie z wyprowadzonymi wnioskami, postulatami i prognozami na przyszłość.

Autor w sposób zgodny z zasadami logiki i metodologicznie poprawny, rozpracowuje poszczególne części rozprawy. O dobrze zorganizowanym warsztacie naukowym świadczą poprawnie i w sposób jednakowy w całej pracy robione przypisy, stanowiąc w wielu miejscach źródłowe dopowiedzenie i uzupełnienie niektórych wątków informacyjno-treściowych.

4. Uwagi krytyczne i pytania

I. Uwagi krytyczne:

- język rozprawy jest komunikatywny, logiczny i poprawny. Jednak zdarzają się pewne potknięcia, jak m.in.: należy ujednolicić zapis bibliograficzny dotyczący autora kilku publikacji – A. Źądło, bowiem w pracy jest zapis – T. Źądło; na s. 72 pierwszy akapit nie jest zakończony cudzysłowem.

– do wydruku pracy można inaczej uporządkować „Bibliografię”. Zdaniem recenzenta z „Literatury przedmiotu” winno się przenieść czasopisma do nowo utworzonego punktu – „Czasopisma”.

2. Co dodać, zmienić, na co jeszcze zwrócić uwagę w pracy doktorskiej?

W recenzowanej pracy dostrzegalnym brakiem są konkretne odniesienia do tzw. ekumenizmu praktycznego. Wprawdzie Autor prawidłowo definiuje ten rodzaj ekumenizmu (s. 7), lecz zaledwie w kilku miejscach Autor odnosi się do działalności parafii katolickiej i parafii ewangelickiej w tym wymiarze podając jakieś przykłady (np. kaplica ekumeniczna, s. 146, celebrowanie rocznicy chrztu, s. 134). A przecież na Śląsku Cieszyńskim, skąd *nota bene* pochodzi Autor, jest wiele przykładów zachowań, które w praktyce bardzo zbliżają wiernych obu Kościołów i powodują powstanie prawdziwej więzi pomiędzy nimi. Ten ekumenizm można nazwać ekumenizmem ludowym. To prawda, że wiele z tych zachowań wybiega poza regulacje prawne, czy nawet wydaje się z nimi być w pewnej sprzeczności. Nie powinno się jednak tego aspektu pomijać, a wypadałoby w pracy nadać mu bardziej zauważalny walor. Dobrze jednak, że Autor we „Wnioskach” postuluje, aby kompetentne władze kościelne z Kościoła rzymskokatolickiego i Kościoła ewangelicko-augsburskiego podejmowały kroki ułatwiające lub stymulujące ten właśnie rodzaj ekumenizmu. Gdyby Autor zdecydował się dodać przykłady, o których mowa, wydaje się, że praca nie tylko zyskałaby, i stała się ciekawą lekturą także dla czytelnika mniej zorientowanego w teologii i prawie obydwu Kościołów.

W tym kontekście można także wspomnieć o tym, iż Autor wprawdzie przedstawia przewidziany przez Agendę Ewangelicką porządek zawierania małżeństw osób o różnej przynależności wyznaniowej w obecności duchownych obydwu Kościołów (s. 138) oraz opisuje regulacje kanoniczne obowiązujące w Kościele rzymskokatolickim w tej kwestii, lecz nie rozwija tego zagadnienia na gruncie praktycznym. Samo oddanie modelu prawnoliturgicznego jest pozbawione życia. A przecież ekumenizm praktyczny to właśnie życie.

Dobrze, że Autor zwrócił uwagę w pracy na konieczność współpracy pomiędzy katolikami i luteranami w różnych obszarach życia regulowanych prawem polskim (s. 119). Sam zresztą w swoich poprzednich pracach podejmował ten temat w kontekście wspólnego lobowania katolików i ewangelików za chrześcijańskim modelem małżeństwa i rodziny w prawie polskim. W kontekście zagrożeń laicyzacji tych podstawowych instytucji ludzkich jest to bardzo cenne.

Innym mankamentem pracy jest szczątkowe opisanie nabożeństw ekumenicznych poszczególnych Kościołów (zob. s. 131–134, s. 160). Są to ważne wydarzenia i wymagałyby

